

ХРИСТОФОР ЖЕФАРОВИЧ

По Карпошовото востание 1689 и 1690 година многу Македонци од Северна Македонија заедно со Срби, Албанци и Црногорци од Косово и Метохија се повлекувале заедно со австриската војска и поминале на австриска територија преку реката Сава и Дунав. Меѓутоа, ова одење на Македонци преку Сава и Дунав не престанувало и подоцна. Особено било силно преминувањето од македонскиот југ во Војводина во текот на XVIII век кога српската граѓанска класа во Карловачката митрополија економски зајакнала и чувствуваала потреба од стручни кадри, т.е. од лица кои знаеле јазици, занатлии, трговци, зографи, сидари и сл. Меѓу другите, и Христофор Жефарович бил еден од тие кои од Македонија заминал во Војводина каде се појавил како добар зограф, иконописец, бакрорезец, печатар, калуѓер, трговец, прв македонски хералдичар и еден од најраните македонски преродбеници. Во средината на XVIII век тој бил најбараниот уметник во просторот меѓу Солун и Пешта.¹⁾ За овој надарен уметник многу е пишувано како во општата историја така и во историјата на уметноста. Предвоената историографија го сметала за Бугарин,²⁾ Грк или Србин.³⁾ Вељко Петровиќ во 1929 година напишал текст за Жефарович во Народната енциклопедија од Станое Станоевиќ во кој прв напишал дека Жефарович бил Македонец.⁴⁾ Постои мнение дека бил Влак од Дојран.⁵⁾ За неговото родно место се сметаше Охрид или око-

¹⁾ Динко Давидов, Христофор Жефаровиќ — Први српски бакрорезац XVIII века, Галерија Матице Српске, МСМЛХI, стр. 55.

²⁾ Н. М. Петровскиј, Къ биографии Христофора Жефаровича. Извѣстия отделения русскаго языка и словесности императорской Академии наукъ, СПб, 1910, том XV, кн. III, стр. 300. — В. Захариевъ, За графическите искусства, Държавна художествена академия, Годишникъ 1896—1926, София, 1927, стр. 19. — Ivanov, Christophe Gefarovitch, „La Bulgarie“, 6. X. 1927.

³⁾ Ј. Скерлић, Историја нове српске книжевности, Београд 1921, стр. 44. Петар Колендић, Жефаровиќ и негови бакрорези, Гласник Историског друштва у Новом Саду, св. 8, књ. IV, св. 1, Сремски Карловци 1931, стр. 35.

⁴⁾ Ст. Станојевиќ, Народна енциклопедија, књ. I, стр. 739—740.

⁵⁾ Колендић, цит. дело, стр. 37

лијата на Охрид,⁶⁾ но во последно време сè повеќе преовладува мислење дека бил од Дојран.⁷⁾

Жефарович се школувал во грчки училишта и поради тоа на своите трудови често се потпишувал грчки. Уметнички бил формиран во македонските културни центри (Солун и Охрид), каде што веќе биле навлезени елементите на западната уметност. Со ваква ликовна ориентација и со несомнена надареност овој иерофакон, со некои свои роднини, тргнал од Дојран, каде останале неговите родители, и дошол во Војводина, во Карловачката митрополија, во средината која за него била духовно зрела. Но до крајот на својот живот одржувал тесни врски со својот роден крај. Не е позната ни годината на неговото раѓање ни годината на неговото доаѓање во Војводина. Во архивските документи неговото име за првпат се спомнува во Белград 1734 година каде што бил познат како добар зограф.⁸⁾ Не се задржувал долго време на едно место, туку често патувал по пространите подрачја на Карловачката митрополија, сликајќи икони, фрески, режејќи книги и икони во бакар, а изработувал и црковни везови, печател книги и со сето тоа успешно тргувал. Од Македонија во Австриската монархија, веројатно, не отишол сам, туку со група зографи како што тогаш било обичај. Во прилог на ова тврдење е и тоа што со него се споменуваат и неговиот роднина Георги Жефарович, кој исто така се посветил на сликарство. Заслугата на Христофор Жефарович е во тоа што цели дваесет години успешно влијаел врз словенската уметност не само во Војводина туку и на целиот Балкански Полуостров, па дури и надвор од Балканот. Кон средината на 1753 година заради трговија тргнал за Русија каде стигнал на 5 август и отседнал во Богојавленскиот манастир. На 18 септември ненадејно умрел во Москва.⁹⁾ Дека трговските работи му ишле од рака се потврдува со тоа што зад себе оставил голем имот во разни трговски центри на Средна Европа. Ова се гледа од неговиот тестамент што го напишал во Токај на грчки јазик и во кој се споменуваат неговите должници во Виена, Земун, Букурешт, Јерусалим, Москва и др.¹⁰⁾

Овој снаодлив Македонец, по чин иерофакон, секојпат во служба на црквата станал експонент на Карловачката митрополија и на српското граѓанство, кое тогаш се формираше во Војводина. Тоа е една од причините што станал угледна личност, многу баран и добро платен и тоа во она време кога имало многу анонимни зографи чии дела останале непознати. Доаѓајќи од Македонија, тој мно-

⁶⁾ Мала енциклопедија, „Просвета“, II, Београд, 1959, стр. 463. Станојевић, цит. дело, стр. 739.

⁷⁾ Олга Микић, Христофор Жефаровић и живопис манастира Бојана, Галерија Матице Српске, MCMLXI, стр. 8 и Колендић, цит. дело, стр. 37.

⁸⁾ Микић, цит. дело, стр. 8.

⁹⁾ Петровски, цит. дело, стр. 4, Димитрије Руварац, Ка изучавању Х. Жефаровића, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, II, Београд 1922, стр. 21.

¹⁰⁾ Микић, цит. дело, стр. 12—13.

гу брзо се прилагодил на новата средина во Војводина, но никогаш не ја прекинал врската со својата татковина. Современата уметност на православната Грција и Македонија каде што цветаа формите на таканаречениот „поселанчен левантински бароко“, а кои биле поблиски до разбирањата и до вкусот на луѓето од Грција и Македонија, е секако пресудна за уште неразвиената зографска уметност и на наивното бароко што почнало да се развива на територијата на Карловачката митрополија. Повеќето македонски зографи што отишле од Македонија во Војводина го пренесувале ова уметничко влијание и затоа нивните икони и фрески работени во Војводина биле многу слични со оние во Македонија и Грција. Христофор Жефарович е најизразит претставник на тие мајстори-зографи, кои од Македонија оделе во Војводина и пренесувале едно искуство со веќе одомакени манири на бароко. Ова барокно влијание многу ќе се ползува во Војводина каде што нашите зографи требале да ги освојат оние уметнички позиции кои во Грција и Македонија биле одамна освоени. Христофор Жефарович дошол во Виена каде имало многу композиции на бароко од Западна Европа што требал само да ги имитира и од нив да се влијае. Меѓутоа, тој и понатака го употребувал манирот кој го запознал уште во младоста во Македонија. Затоа во неговите уметнички трудови се разликуваат две влијанија: македонскиот традиционален доцновизантиски бароко и италијанското влијание.¹¹⁾

Жефарович дошол во Карловачка митрополија во време кога на митрополската столица бил енергичниот Викентие Јовановиќ, кој ја продолжувал реформаторската и културно-просветната работа на својот претходник. Србите во Војводина токму тогаш се буделе од духовното мртвило, излегувале од земуници и почнале да подигаат здрави згради и населби, а во нив цркви со иконостаси на кои зографите од Македонија оставиле свои ликовни остварувања. На своите трудови Христофор се потпишувал: „илирико расијанскиј (сербскиј) общиј зограф“, „опшчиј народскому зограф, љубитељ царства илиричког“, „Христофор Зефар“, „Христоф Зефар“ и „Христофор Жефарович“. Нема сомневање дека Жефарович бил донекаде грцизиран, бидејќи на своите трудови често се потпишувал грчки и дека својот тестамент го напишал на грчки јазик. Но покрај грчкиот, тој ги познавал сите балкански јазици. Знаел турски, албански, влашки, грчки и сите балкански словенски јазици. Изгледа дека најарно го познавал грчкиот јазик, бидејќи на него најповеќе пишувал што е и нормално зашто се школувал во училиштата на грчката пропаганда во Македонија.¹²⁾

Биографските податоци за Жефарович се оскудни, а архивските документи за неговиот живот се малубројни. Драгоцен прилог кон биографијата на Жефарович даде статијата на Русинот

11) Александар Матковски, Грбовите на Македонија, Скопје 1970, стр. 124.

12) Колендић, цит. дело, стр. 43.

Н. М. Петровски: „К биографији Христофора Жефаровича“. Ползувајќи ги архивските податоци што се наоѓаат во архивот на Св. Синод во Москва, како и тестаментот на Жефарович, Петровски даде низа интересни податоци, кои дотогаш биле непознати. Од оваа статија дознаваме дека Жефарович од Виена дошол во Москва на 5 август 1753 г. Во Москва се сместил во Богојавленскиот манастир каде ненадејно умрел на 18 септември истата година. Тој оставил многу пари, како и повеќе икони, книги, црковен вез и разни графики. Својот имот го завештал на својот внук Данило за да го заврши школувањето и да се запише на Виенската уметничка академија. Од оваа статија дознаваме и тоа дека Жефарович бил од Дојран каде имал брат свештеник и друга родбина. Во тестаментот, кој е на грчки јазик, тој се потпишал како Христофор Зефар.

Поради своите заслуги во будуњето на националната свест кај сите словенски балкански народи, иако тоа го чинел несвесно и повеќе од комерцијална причина, тој многу рано влегол во историјата. За него пишувале многу истакнати историчари, историчари на книжевноста и историчари на уметноста. Уште Доситеј Обрадовиќ во својата книга „Етика“ го наведува името на Жефарович како знаменита личност од XVIII век.

Сликарството на Христофор Жефарович

Во Војводина Жефарович прво се ориентирал кон сликарството и живописот. Ниту еден труд од неговиот ран период не е зачуван, но се знае дека имал голем углед штом во 1737 година му било доверено зографирањето на црквата во манастирот Боѓане во Бачка. Во овој живопис покажал големи уметнички квалитети. Ликовните проблеми тој ги решавал речиси на ист начин како што ги решавале италијанските сликари на треченто и кватроценто и поради тоа може да се рече дека Жефарович е прв уметник од црковните редови кој настојувал да се ослободи од зографската традиција и да ги прифати тековите на новата уметност со која почнува ренесансата во Војводина. Живописот во Боѓанската црква можеше да го изведе само сликар со фантазија, темперамент и надареност и кој се стремел кон новото, личното и експресивното. Затоа црквата во Боѓане се смета за место каде се родило и почнало модерното сликарство на Балканскиот Полуостров. Таму се насликани огромни композиции кои го илустрираат стварањето на светот, потопот и разни други библиски сцени. Овие микелангеловски теми Жефарович ги претставил на еден сосем нов начин дотогаш непознат на Балканот и без многу траги од некогашните византиски формули. Жефарович покажува смисла за живи покрети во просторот, чувство за голо тело и анатомија, љубов кон природата, а сето тоа е несомнено западно влијание. По

својот стил Жефарович се смета за еден од последните зографи на Балканскиот Полуостров со кој завршува епохата на стариот живопис. Со својата уметничка четкица по ѕидовите на бојанската црква тој ја пишувал последната страна на старата и во исто време првата страна на модерната балканска уметност. На овој начин Жефарович излегол од традиционалните византиски оквири и балканската уметност ја приближил кон западноевропската и тоа во она време кога модерната балканска уметност туку што почнувала, додека во Западна Европа била во завршна етапа.¹³⁾

Уметнички формиран во центрите на Егејска Македонија каде што западната уметност веќе била навлезена, таа ориентација Жефарович ја пренесе во Војводина. Западното уметничко влијание дошло во Св. Гора од Италија преку Крит. Во Света Гора достигнало влијанието на италијанската ренесанса и бароко преку гравурите на Марко Антоније Раимондија, како и преку работите на критските уметници кои биле поврзани со Италија, а особено со Венеција. Жефарович знаеше не само да го пренесе ренесанското влијание од Македонија во Војводина туку живописот во Бојане да го вклопи во една многу убаво компонована и динамична целина. Особено се интересни композициите кои претставуваат „Страдањето на Христа.“ Интересна е и успешната композиција „Приказна за блудниот син“ која е прикажана во четири сцени. Најуспешни се библиските композиции дадени во десет сцени, кои претставуваат „Создавање на светот“, „Адам и Ева во рајот“, „Првиот грев“, „Прогонување од рајот“, како и други десет сцени каде што е „Ковчегот на Ное“, „Сидањето на Вавилонската кула“, „Скалите на Јаков“. „Крунисување на Богородица“ и сл. Сепак најдобри квалитети Жефарович покажал во циклусот наречен „Генезис“ или „Постанок на светот“. Тука на шест мали композиции се илустрира создавањето на светот. На композицијата „Скалите на Јаков“ направен е свесен напор да се створи илузија на трета димензија. Во неговите состави се сретнуваат и многу профани детали што претставува влијание дојдено од Запад, бидејќи женските фигури со големи деколтеа, со многу накит и со истакнати облини потсетуваат на богатите убави жени од венецијанските слики од епохата на зрелата ренесанса и раниот бароко. Во црквата во Бојане така Жефарович ги прикажал жените во повеќе библиски композиции. Неговата љубов кон профани детали се покажува без одредени тенденции, та сметал за логично и Богородица да ја претстави како жена со сите нејзини женски атрибути независно од тоа што од црквата била сметана за светица и што дотогаш на Балканот Богородица не се прикажувала во ваков натурален вид. Од друга страна интересни се и машките ликови дадени во христовите мачители каде Жефарович ги претставувал како ориентални типови дефор-

¹³⁾ Микић, цит. дело, стр. 8—14. Давидов, цит. дело, стр. 55. Лазар Мирковић, Манастир Бојане, САН, књ. СХСУIII, Београд 1952.

мисани од бес и поруга, со избричени глави, кои делуваат како карикатури. Во масовните сцени тие се претставени со груби лица, со ниски чела, со јаки носеви, а усните мошне опртгани.¹⁴⁾

Друга голема работа на Жефарович во областа на живописот се сидните слики во православната црква во Шиклиш од 1739 год. Во текот на една деценија Жефарович работел за повеќе поглавари на српската православна црква. Работел во Пеќ, Белград и во Пешта било како иконописец било како живописец. Тој сликал и портрети, а дотогаш во балканската уметност тоа не било вообичаено. Се знае дека го сликал портретот на Иван Стратимировиќ во 1745 година и на неговиот брат Божиќ на кои и се потпишал „Премаловал во Виене Христофором Жефаровиќем общенародним зографом“. Овие коњички портрети се мошне значајни како вид кој дотогаш на Балканот бил непознат и затоа овие портрети претставуваат исклучителна уметничка смелост и вештина.¹⁵⁾

Графиката на Христофор Жефарович

Во четириесеттите години на XVIII-от век Жефарович го напуштил фреското сликарство и сè повеќе се ангажирал на графиката. Тој се ориентирал на бакорез, тогаш нова техника која преку Виена доаѓала во Војводина. Дотогаш српските графичари ја познавале само техниката на дрворез. Бакорезот имал голема предност; тоа била брза и полесна изработка и можност за повеќеструко умножување. Оваа нова техника станала погодено средство на политичката и културната пропаганда на српската црква, а Жефарович како нејзин изведувач стекнал уште поголем углед. Жефарович многу брзо ја совладал графичката — бакорезната техника и тоа од виенскиот гравер Тома Масмер. Жефарович сè повеќе се ориентирал на графиката, билејќи живописот одумирал, а бакорезната графика сè повеќе влегувала во мода. Исто така и црквата покажувала сè поголем интерес кон граверската техника.

Дотогаш српските цркви во Војводина и на Балканскиот Полуостров се снабдувале со книги и икони кои доаѓале од Русија и кои исто така биле работени со бакорезна техника. Живописот со кој Жефарович дотогаш се занимавал уметнички бил на високо ниво, но тој живопис имал локален карактер, не бил од интерес за нацијата како што ќе стане подоцна неговата графика. Од 1740 до 1753 година Жефарович изработил повеќе десетини икони и бакорези што ги нарачувале високите црковни лица и богатите граѓани. Интересно е да се подвлече дека работел бакорези за многу цркви по целиот Балкански Полуостров. Изработил бакро-

¹⁴⁾ Мирковић, цит. дело, стр. 8.

¹⁵⁾ Микић, цит. дело, стр. 8—14. Давидов, цит. дело, стр. 55. Мирковић, цит. дело, стр. 8.

рези за Солун, Сервиа, Москополе, Берат, Елбасан, Охрид, Битола, Костур, Трново, Букурешт, Ерусалим и сл.¹⁶⁾

На бакрорезната техника, покрај икони, режел и цели книги така што тоа било и прва штампарија во Војводина. Бидејќи австриските власти не и дозволувале на српската црква во Војводина да има своја печатница, на овој начин се печателе книги и тоа така што на бакарните плочки се исечувале текстовите страна по страна. Од повеќето книги кои на овој начин ги издал најинтересна му е Стематографијата. Стематографијата била истовремено и најзначајна книга во XVIII-от век за сите Јужни Словени. Таа одиграла револуционерна улога во националното будење кај речиси сите Јужни Словени, а во помала мера и кај другите Словени.¹⁷⁾ Иако оваа книга, не е оригинал, туку превод и малку преработено издание на Стематографијата на хрватскиот преродбеник Павле Ритер Витезовиќ, со своите грбови над двесте години имала влијание и уште го има за националното будење кај Јужните Словени. Цели двесте години таа претставува единствен и основен печатен хералдички прирачник меѓу Јужните Словени и тоа на црковно-словенски јазик, со руска редакција, на кој јазик тогаш пишувале повеќе јужнословенски писатели. Книгата излегла од печат на 21 октомври 1741 година во Виена. Во оваа книга има вкупно 58 страници со грбови. Тука се грбовите на Албанија, Австрија, Бесарабија, Чешка, Русија, Грција, Полска, Турција и други области, кои според разбирањата од средината на XVIII век некогаш во нив живееле Словени. Се разбира, во прв ред таму се влезени грбовите на балканските народи и држави. Така концепирана, Стематографијата несомнено претставувала споменик на пансловенизмот. Многукратно значење на Стематографија во науката е одамна познато. Појавата на оваа книга претставува значаен датум во јужнословенската литература. Таа придонесла за духовното формирање и националното будење на граѓанството, кое тогаш било најпрогресивна сила меѓу Јужните Словени. Стематографијата била напишана на народен јазик и затоа била достапна на сите писмени и полуписмени луѓе, па дури и на неписмените, бидејќи била во слики, во вид на албум — сликовница на словенски грбови, владетели и светци, а на јужнословенските народи што немале слобода, тие им оставале голем впечаток и им влевале национална гордост. Во тоа време кога историјата не се учела — во ретките училишта, таа давала извесни знаења за историјата на Јужните Словени и го подигнала моралот, духот и патриотизмот. Таа ги истиснала псалтирите, часловците и други слични црковни книги и станала најсакана книга кај сите Јужни Словени. Дека била многу барана книга се гледа и од тоа што наскоро излегло второ и трето издание.

¹⁶⁾ Мита Костић, Српски бакрорези осамнаестог века, Летопис Матице Српске, књ. 304, св. 2, Нови Сад 1952, стр. 147—156, Колендић, цит. дело, стр. 35—45.

¹⁷⁾ Матковски, цит. дело, стр. 126.

Кон оваа работа Жефаровиќ пристапил не само комерцијално туку и од патриотски причини што тој не ги криел, туку напротив, ги истакнувал и велел дека желбата му била да ја воскресне славата на словенското оружје и на јужнословенските царства. Стематографијата била основен извор за хералдичките потреби кај сите Јужни Словени. По ослободувањето на јужнословенските народи, кога се поставило и прашањето за државен грб, сите Јужни Словени, без исклучок, се свртиле кон Стематографијата на Жефаровиќ и од неа ги зеле своите грбови.¹⁸⁾ Поради сето ова австриските власти ја забраниле под закана на смртна казна.

Покрај Стематографијата, Жефаровиќ издал и други три книги. Во 1742 година во Виена ја издал книгата „Поучение свјатитељское“¹⁹⁾ а следната 1743 ги отпечатил „Привилегиите“ што Леополд ги дал на српскиот народ во Војводина, а Марија Терезија ги потврдила. „Привилегиите“ биле преведени прво на црквено-словенски, а потоа Жефаровиќ ги отпечатил. Дури тогаш народот можел да прочита од книгата на Жефаровиќ во што се состојат нивните привилегии. Во 1748 година ја издал книгата „Описанис светаго божја града Јерусалима“.²⁰⁾

За името на Жефаровиќ се врзуваат и два учебника: буквар и граматика, како и многубројни бакрорези на тогашните истакнати луѓе од Војводина.²¹⁾ Букварот бил од московски тип само со 12 листа, а граматиката била исто така препечатена од едно руско издание.²²⁾

Како што рековме, од 1740 година Жефаровиќ се ориентира исклучиво на бакрорезна техника. За нас е многу важно тоа што тој одржувал тесни врски со богатите трговци од Македонија од кои често примал порачки. На новата техника изработил многу икони за богатите граѓани, за црквите и манастирите од Македонија и од другите балкански краишта.²³⁾ На некои икони тој тоа го нагласил како, на пример: „Оваа икона грижливо е сечена во бакар и отпечатена на трошок на Данаил Хаци Курчија и посветена на манастирот Сервиа во Македонија 1741 година“²⁴⁾ Истата 1741 година, по порачка од некој Влаво од Москополе, го изработил големиот бакрорез „Свети Јован Владимир“ со панорамите на Москополе, Елбасан и Берат.²⁵⁾ Најголемата гравура ја изработил во 1743 год. тоа бил бакрорезот „Свети Кузман и Дамјан“, кој претставува монументално пано, какво што во тоа време ретко се срет-

¹⁸⁾ Исто, стр. 127—128.

¹⁹⁾ Давидов, цит. дело, стр. 55.

²⁰⁾ Светозар Матиќ, Силвестер Поповиќ, путописац 18 века. Гласник историског друштва у Новом Саду, св. I, књ. III, Сремски Карловци 1930, стр. 31.

²¹⁾ Давидов, цит. дело, стр. 55. Колендиќ, цит. дело, стр. 41.

²²⁾ Колендиќ, цит. дело, стр. 41.

²³⁾ Микиќ, цит. дело, стр. 11. Давидов, цит. дело, стр. 51.

²⁴⁾ Давидов, цит. дело, стр. 40.

²⁵⁾ Колендиќ, цит. дело, стр. 40.

нувало дури и кај другите народи.²⁶⁾ Во истата 1743 година го изработил и најголемиот бакорез „Св. Наум Охридски“. И во овие случаеви Жефарович со своите мотиви бил врзан за својата татковина Македонија. Го инспирирал култот на охридскиот светец и затоа бакорезот е полн со епизоди од неговиот живот, како и слики на манастирот Св. Наум со Охридското Езеро. Покрај манастирот и езерото, на бакорезот се прикажани и околните планини и населбите Охрид, Подградец па дури и далечното Москополе. Овај бакорез го правел по порачка од трговецот Михаило Готинис.²⁷⁾ Во 1749 год. го направил бакорезот „Св. Богородица Елеуса“. На оваа икона напишал: „Оваа чудотворна икона грижливо е сечена во бакар на трошок на почитуваниот господин Константин Георгија Русис од град Кожане и тој му ја посветил на манастирот Спелеотис на 26 октомври 1749 год. изработена од иерофаконот Христофор Жефар, општ зограф“.²⁸⁾ Во 1752 година ја изработил иконата „Св. Богородица олимписка“ по порачка на Јован Здравко, трговец од Кожани.²⁹⁾

Уметнички везови на Христофор Жефарович

Од крајот на XVII-от век се сочувани многу црковни везови по разни цркви на Балканскиот Полуостров правени од разни автори, кои се разликуваат како по уметничка вредност така и по начинот на изработката. Сите овие везови биле нарачувани и финансирани од богатите претставници на граѓанската класа на балканските народи. По целиот Балкански Полуостров имало многу лица кои се занимавале со црковни везови, но ниеден не достигна до таква уметничка висина како Христофор Жефарович. На овие црковни везови често се одразуваат уметничките разбирања на XVII-от век. Тие биле везени по иконографски шеми. На везовите често се споменуваат имињата на оние што ги порачале, а поретко на мајсторот што ги везел. Најповеќе везови на кои стои името на мајсторот се со името на Христофор Жефарович. Досега се познати следниве уметнички везови за кои се знае точно дека се дело на Христофор Жефарович и тоа: плаштаница од средината на XVIII-от век, што се чува во православната црква во Пешта; епитрахил од 1748 година што се чува во манастирот во Синај; епитрахил од 1750 год. што се чува во уметничкиот музеј во Букурешт; епитрахил од 1751 год. што се чува во манастирот Ватопед на Св. Гора; два сакоса од 1751 год. што се чуваат во уметничкиот музеј во Букурешт; плаштаница од 1752 год., што се чува во манастирот Олимпиотиса во Грција; плаштаница од 1752 год., што

²⁶⁾ Давидов, цит. дело, стр. 45.

²⁷⁾ Колендић, цит. дело, стр. 41. Давидов, цит. дело, стр. 46.

²⁸⁾ Давидов, цит. дело, стр. 51.

²⁹⁾ Исто, стр. 52.

се чува во уметничкиот музеј во Букурешт; епитрахил од 1752 год., што се чува во патријаршиската ризница во Белград; две пердиња за двери од 1752 год. во уметничкиот музеј во Букурешт и други.

Може да се претпостави дека некои негови работи во текот на времето пропаднале, а други засега се уште неоткриени и се чуваат во разни цркви, манастири и музеи по Балканскиот Полуостров или надвор од него. На повеќе везови стои името Христофор Зефар а некаде и година кога е везот правен. Ликовите на плаштаницата од Пешта се пополни, со изразена живост, без израз на бол, додека ликовите на плаштаницата од Олимпиотис и од Букурешт се нешто пофини, подуховни со изразена жалост на лицето. Централната композиција со сцената Оплакување на Христа на плаштаницата од Пешта има рамка со претставата на Ерусалим и Светиот гроб. Тоа бил начин што често се употребувал на плаштаниците од XVI и XVII век, кои се везеле во Русија, Грција и Романија. Христофор Жефарович во своите композиции често го обработувал пејзажот што дотогаш било голема реткост. Исто така го претставувал и небото со облаци како што е на плаштаницата од Олимпиотис. Претставите на евангелистите на плаштаницата од Пешта и Букурешт се со богати рамки со елементи на рококо. Орнаментиката на скоро сите плаштаници од Христофор Жефарович дава впечаток на дрворез. Како орнамент често се земаат разни листови најчесто од палма. Овие негови орнаменти имаат источно влијание и се врзуваат за тн. „левантиски бароко“. Сето ова може да се доведе во врска со престојот на Христофор Жефарович во Ерусалим и Солун. Фигурите на епитрахилите Жефарович ги поставувал фронтално во исти ставови со детално обработени одежди на архиереите слично на неговите гравури од Стематографијата.

Во уметничкиот музеј во Букурешт се чува едно негово перде за двери со композицијата на пророкот Езекиљ и со разни претстави од Стариот завет. Во центарот на композицијата доминира фигурата на главната личност, т.е. на пророкот Езекиљ каде уметникот покажува големо мајсторство за цртање на фигури, на пропорции и успешно постига ефект на волуминозност. Композицијата се одликува со динамика, драпериите се мошне набрани и доста ишарени карактеристични за барокно сликарство. Во десниот агол на централната композиција стои потпис Христофор Зефар 1752 год. Потписот е на грчки јазик. Рамката е исполнета со разни натуралистички лисја и лози од каранфил, лале, ружа и нарцис со јасно изразени елементи на рококо.

Жефарович се потпишал и на повеќе раскошно везени сакоци. Еден сакос го работел за угровлашкиот епископ Неофит Криќанин, кој се чува во музејот во Букурешт. На предната страна на сакосот се претставени Благовести со ангели на десната страна што претставува типично влијание на западната иконографија. Под оваа сцена е претставата на Христос Пантократор, под него

е крстот со инструментите за мачење, а околу се медаљони со фигури на апостолите. Од другата страна на сакосот е претставата на Богородица со Христос на престол. Другите делови на сакосот се исполнети со стеблото на Есеј. Под фигурата на Есеј е записот на грчки јазик „Христофор Зефар“. И другите сакоси што тој ги правел се слични на овој, освен оној сакос што се чува во цариградската патријаршија кој се разликува по богатство и декорацијата.

Далечниот манастир во Синај поседува епитрахил со потписот на овој уметник од 1748 година. Овој епитрахил се смета за негов најстар вез. Додека на плаштаниците се претставите од Стариот и Новиот завет, како и најчестата претстава Оплакување на Христос, на епитрахилите се најчесто претстави на светци дадени во аркади со илузија на тродимензионален простор. Овој детал е земен од западните везови каде светците често се поставувале во слични рамки и во пејзаж или под балдахин.

Везовите на Христофор Жефарович покажуваат успешна симбиоза на уметничките разбирања на Исток и Запад. Елементите на бароко се мошне изразени, особено во иконографски поглед, во решавање на композициите и во третирање на фигурите. Тој го применува основното начело на барокната композиција каде фигурите ги поставувал во два плана, една фигура над друга, со јасно издвојување на земското од небесното. Елементите на Исток јасно се изразени, особено во орнаментиката и во рамките.

Епитрахилите на Христофор Жефарович даваат впечаток на метална пластика, бидејќи на нив многу применувал злато а помалку сребро. Свилениот конец скоро не го употребувал туку само златен и сребрен конец. На овој начин епитрахилите делуваат прилично наметливо поради претераната употреба на златото и сребротото.

Сите везови на Христофор Жефарович без исклучок спаѓаат меѓу мошне уметничките, прецизни и фини везови. Со своите ситни бодови и тенок конец работата барала голема трпеливост, уметничка надареност и совршено познавање на техниката.

Со оглед дека се во прашање мошне квалитетни трудови, кои покрај занатското имаат уште повеќе уметничко и со оглед на големиот број везови, се поставува прашање кога и како стасувал да ги заврши сите овие работи, а покрај тоа се занимавал уште и со трговија, со гравирање, со живопис, со иконографија и сл. Се поставува прашањето дали тој лично ги изработувал или тој само го давал нацртот, а имало ученици кои му ги работеле? Со оглед на неговиот практичен дух не се исклучува можноста да имал везачка работилница, која тој ја раководел, каде ги цртал везовите со сите нејзини детали, т.е. уметнички ги обликувал а други анонимни мајстори ги везеле.

Од подвижните трудови на Жефарович најповеќе се наоѓаат во Пешта и Букурешт. Покрај тоа негови трудови се наоѓаат уште и во Св. Гора, во Тесалија, во Грција, во Русија, во Виена, во Синај, во Ерусалим и по разни други цркви и манастири по целиот Балкански Полуостров.⁸⁰⁾

*
* *
*

Уметничките заслуги на Жефарович се многубројни и многустрани. Во балканската уметност тој се јавил во времето кога почнала да се развива модерната уметност а да опаѓа зографството. Со него завршува дрворезната графика и дрворезното печатарство и почнува бакрорезот и модерната графика. Треба посебно да се потцрта дека во 1741 година, тој ја издал првата печатена книга со световна содржина на Балканскиот Полуостров. За него може да се каже дека не е само прв бакрорезец туку и прв кој ги скршил стегите на традицијата и донел свежина во новите ликовни стремежи. Она што во неговите дела дава посебна привлечност е многу убава простудирана мешавина на традицијата и на бароко и мешавина на Исток и Запад. Христофор Жефарович претставува граница не само меѓу старата зографска школа и модерната уметност на Балканот туку и премин на уметничкото влијание на Исток и Запад и затоа тој не може да се распореди ни во старата ни во новата уметност; ни во источната ни во западната, туку и во едната и во другата.

Посебно е важно да се истакне дека тој е прв уметник кој работел за младата граѓанска класа чии експонент станал во сите нејзини домени. Неговата заслуга е во тоа што тој разбрал дека треба да ги помага стремежите на новото во општеството и во уметноста и што развил една огромна дејност на еден уште поголем простор, кој на север се граничи со Москва, на југ со Синај, на запад со Виена и на исток со Ерусалим. На овој огромен простор се сретнуваат делата на овој уметник.

Меѓутоа, треба да нагласиме и тоа дека тој имал и негативни страни. Тој не бил мајстор, кој се занимавал со студирање на својата работа, тој не ја студирал формата и стилот; тој бил обдарен, но не и студиозен; бил практичен но не уметнички начитан. Всушност, тој бил немирен дух, прост, примитивен, вреден, практичен, снаодлив и мошне обдарен со развиена смисла за трговија. Како таков кај него не се јави потреба за уште поголемо уметничко усовршување. Тој бил повеќе самоук со вродена дарба, не посетувал уметнички училишта каде би се оформил неговиот талент, но затоа имал уметничка интуиција.

⁸⁰⁾ Матковски, цит. дело, стр. 161.

Неговото дело претставува неизедначени квалитети, без стилска еволуција, ориентирано час на Исток час на Запад, уметност која го напушта старото, но уште нема јасни претстави за новото. Секако, тој е многу понапреден од тогашната зографска уметност. Неговото дело е упатено кон иднината и прогресот, но поради сигурност не можел многу да истрча напред, туку уште бил претпазлив и пак донекаде врзан за традицијата и минатото. Поради симбиозата на старото и новото, а новото кај Жефарович преовладува, — неговото дело и тој самиот е карактеристичен и претставува најјасен одраз на времето во кое живеел.

Во историјата на уметноста на Балканскиот Полуостров, без сомневање Жефарович претставува една од најинтересните личности. Уметник со такви хетерогени особености балканската уметност немала ни пред него ни по него. Неговиот уметнички интерес и вкус се движат од средновековните шеми до рококо.

Жефарович беше човек без солидно уметничко образование и поради тоа не можеше да го достигне квалитетот на европското ниво. Но, и ако не успеал да го достигне европскиот квалитет, од сите други балкански уметници тој успеал најповеќе да се приближи до европското ниво како во живописот, така во графиката, а и во други негови трудови. Тој беше монах и трговец, но во исто време и пред сè уметник. Верно е дека тој беше недоволно креативен уметник а често и компилатор, но колку и да е строг овој суд за него тоа не го смалува неговото значење во политичката, културната и уметничката историја на балканските народи. Во ризницата на балканската култура и уметност тој станал родоначалник на новата графика, прв издавач на први книги со световна содржина и прв кој ги поставил основите на барокната уметност на ова подрачје.

Токму поради неговата историска улога и поради неговата важност, бугарската, грчката и српската граѓанска историографија се бореа да го присвојат, додека најновите истражувања несомнено потврдија дека неговата колевка е Македонија и дека е од семејството на Жефаровци од Дојран.

Македонија е колевка на повеќе великани, кои се истакнале во историјата на повеќе балкански народи, а еден од таквите примери е и Христофор Жефарович.